

بایسته‌های رصد فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران

یادداشت حاضر پیش‌تر در وبسایت پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات منتشر شده است و با توجه به ارتباط موضوعی آن با مرکز رصد فرهنگی بازنشر می‌شود.

رصد در حوزه‌های مختلف اعم از فرهنگ، موضوعی است که بارها از سوی مقام معظم رهبری مورد تأکید قرار گرفته است. مطابق دیدگاه ایشان، رصد فرهنگی یعنی اینکه توجه دائمی به مسائل فرهنگی کشور داشته باشیم. [۱] از این رو معتقدند دولت و مسئولان موظفند که توجه کنند به جریان عمومی فرهنگ جامعه؛ ببینند کجا داریم می‌رویم، چه دارد اتفاق می‌افتد، چه چیزی در انتظار ما است؛ اگر چنانچه مزاحماتی وجود دارد، آنها را برطرف کنند؛ جلوی موانع را، عناصر مخرب را، عناصر مفسد را بگیرند. [۲] چرا که نمی‌شود مسئولین کشور در زمینه هدایت فرهنگی جامعه احساس مسئولیت نکنند. [۳] لازمه این هدایت فرهنگی، رصد فرهنگی و اطلاع از وضع موجود جامعه است. بواسطه این رصد فرهنگی بایستی مزاحمات فرهنگی در جامعه شناسایی و با آنها معارضه شود و این امر هیچ منافاتی با رشد دادن و آزاد گذاشتن و پرورش دادن مطلوبات فرهنگی ندارد. [۴]

مرکز ملی رصد فرهنگی

برای انجام نظام‌مند و علمی رصد روندهای کلان فرهنگی کشور، ناگزیر نیاز به تشکیلات منسجم و ساختاری چابک هستیم. در تاسیس و راه‌اندازی مرکز ملی رصد فرهنگی آنچه باید در اولویت توجه قرار گیرد، جهت‌گیری‌ها و سیاستگذاری‌هاست. بی‌تردید پس از توقف کوتاه در بحث‌های نظری نظیر تعریف رصد، انواع رصد، و غیره، بلافاصله توجه مدیران و تصمیم‌گیران کلان فرهنگی کشور بایستی به مساله اصلی یعنی چالشی که بواسطه آن نیاز به تاسیس این مرکز بوجود آمد، معطوف شود. خودآگاهی شورای عالی انقلاب فرهنگی از انتظاری که از مرکز ملی رصد فرهنگی دارد، به تصمیم‌گیران آن کمک می‌نماید تا از افتادن در دام تکرار مکررات و تاسیس مرکزی مشابه مراکز افکارسنجی موجود و صرفاً با یک تغییر نام ظاهری مصون بمانند.

مرکز رصد فرهنگی آن دستگاه خردمند و عاقلی است که مثل صفحه مغناطیسی و برقی که انسان جلویش گذاشته و دارد واقعیت بیرون را مشاهده می‌کند، می‌بیند که چه اتفاقی می‌افتد [۵] و لذا بایستی این چنین مرکزی ضمن رصد کارآمد و روزآمد، ... پیش‌بینی و آینده‌نگری تحولات را مدنظر داشته باشد. [۶] خروجی‌ها و گزارش‌های مرکز رصد بایستی به صورت «راهبردنگاری» باشد. [۷] این مرکز بایستی ظرفیتهای ممکن، فرصتهای ممکن و تهدیدها را منعکس کند. البته از این آفت هم باید دوری کند که فقط تهدیدها را منعکس نماید چرا که بعضی‌ها کارشان فقط منعکس کردن تهدیدهاست، که نتیجه‌اش می‌تواند مرعوب کردن مسئولان قابل مرعوب در کشور باشد. [۸]

سنخ مرکز ملی رصد فرهنگی

در اینجا به یکی از مباحث مرتبط با مراکز رصد اعم از مرکز رصد فرهنگی، یعنی تعیین سنخ و گونه آن می‌پردازیم.

با استفاده از دسته‌بندی مک‌گان (۲۰۲۱)، [۹] می‌توانیم مراکز رصد را اینگونه دسته‌بندی کنیم:

دسته‌بندی

تعریف

خودگردان و مستقل

استقلال قابل توجه از هر یک از گروه‌های ذینفع یا تأمین‌کننده‌ها، و مستقل در عملیات و تأمین مالی از دولت.

نیمه مستقل

مستقل از دولت اما تحت کنترل یک گروه ذینفع، تأمین‌کننده یا آژانس قراردادی است که بیشتر بودجه را تأمین می‌کند و تأثیر قابل توجهی بر عملیات مرکز رصد دارد.

وابسته به دولت

بخشی از ساختار رسمی دولت

نیمه دولتی

از طریق کمک‌های مالی و قراردادهای دولتی تأمین می‌شود، اما بخشی از ساختار رسمی دولت نیست.

وابسته به دانشگاه

مرکز رصد در یک دانشگاه

وابسته به حزب سیاسی

به طور رسمی به یک حزب سیاسی وابسته است.

شرکتی (انتفاعی)

یک مرکز رصد انتفاعی، وابسته به یک شرکت یا صرفاً مبتنی بر سود است.

هدف اساسی از این دسته‌بندی این است که بدانیم هر سنجی از این سنج‌ها بایستی به دنبال تأمین منافع سنجی خود باشد در غیر این صورت در سنج و دسته دیگر قرار می‌گیرد. به عبارتی اگر مرکز ملی رصد فرهنگی، دولتی یا نیمه دولتی است (که بنظر اینگونه باید باشد) بایستی در خدمت منافع کلان ملی یعنی برآورده کردن نیازها و خواسته‌های حاکمیت بوده و آن را نقطه هدف خود قرار دهد نه اینکه حمایت‌ها را از دولت دریافت کند و در نقش یک مرکز مستقل و نیمه مستقل و غیره ظاهر شود.

چنانچه در سطح کلان بنگریم، می‌توانیم دو نوع رصد فرهنگی در کشور تعریف کنیم:

رصد اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور

نقشه مهندسی فرهنگی کشور، به حکم کلان‌ترین و اصلی‌ترین سیاست فرهنگی کشور، همواره نیاز است پیشرفت آن در کشور مورد رصد قرار گیرد. این نوع رصد مهم است چرا که موجب می‌شود ما بدانیم در کجای بزرگراه رسیدن به اهداف سیاست‌های خویش قرار داریم. [۱۰] از طرفی رصد اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور لازمه پیشرفت و شناسایی مشکلات راه است. به عبارتی بواسطه این رصد ما تشخیص می‌دهیم کدام دستگاه فرهنگی توانسته و پیش رفته و یا در کجا مشکل وجود دارد. این رصد متمم نظام‌سازی فرهنگی در کشور است. باید بدانیم که نظام‌سازی فرهنگی یک امر جاری است و نه دفعی و یکباره و لذا اصلاح و تکمیل مسیر حرکت، جزو متمم نظام‌سازی فرهنگی است و این امر با رصد اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور توسط دستگاه‌های فرهنگی کشور تحقق می‌یابد. از این روی باید با رصد و بررسی مداوم، اشتباهات را تصحیح، نواقص را رفع و نظام‌سازی فرهنگی را تکمیل کرد. دستگاه‌ها، نهادها و مجموعه‌های فرهنگی اگر خواهان پیش‌روندگی هستند بایستی برنامه‌ها و راهبردهای خویش را مبتنی بر نقشه مهندسی فرهنگی کشور طرح‌ریزی کنند، اگر چنین کنند باید [آنها را] رصد کرد که متوقف نشوند؛ باید رصد کرد که راه را خطا نروند، اشتباه نروند؛ باید رصد کرد که مورد آسیب قرار نگیرند، مریض نشوند، ویروس‌های گوناگون در آنها نفوذ نکند. این نوع رصد با تدوین شاخص‌هایی برای سنجش پیشرفت اجرای سند نقشه مهندسی فرهنگی کشور در فواصل زمانی مشخص، مثلا ۶ ماه یکبار و یا سالی یکبار بایستی انجام شود.

رصد محیط کلان فرهنگی

رصد محیط فرهنگی به دودسته قابل تقسیم است. رصد محیط داخلی و رصد محیط خارجی. رصد محیطی، ابزاری است که تصمیم‌گیرندگان، مدیران ارشد، سیاستگذاران و آینده پژوهان را قادر می‌سازد به نقش محیط خارجی و ارتباط آن با محیط درونی پی برده و با ایجاد رابطه بین بخش‌های مختلف محیط و انتقال این درک به فرآیندهای برنامه‌ریزی، به برنامه‌ریزی راهبردی نائل آیند. رصد محیطی بطور مستمر و لاینقطع بایستی صورت گیرد و هر نوع رخداد فرهنگی بایستی رصد شود چرا که از تجمیع تعدادی رخداد فرهنگی یک روند فرهنگی به وجود می‌آید و از تجمیع تعدادی روند فرهنگی، مسئله فرهنگی به وجود می‌آید و یکی از مسائل فرهنگی با یک اشتباه در سیاستگذاری می‌تواند تبدیل به یک بحران فرهنگی شود. لذا یک مرکز رصد محیطی کارآمد و تیزبین تمامی رخدادهای فرهنگی داخل و خارج کشور را به دقت رصد می‌کند.

رصد محیط داخلی

یکی از وظایف مرکز رصد محیط داخلی این است که متوجه مزاحم‌های فرهنگی داخل کشور باشد. شما فرض کنید در فرهنگ عمومی یک عامل و یک آسیب مهمی به نام طلاق مثلا وجود دارد. حالا اگر چنانچه فرض کنیم در

مجموعه کشور یک تبلیغاتی شروع بشود که بنیان خانواده را سست می‌کند و به طلاق می‌انجامد، خب شما مجبورید جلوی این را بگیرید؛ یعنی اگر چنانچه میخواهید طلاق در جامعه رواج پیدا نکند، بایستی به این معنا توجه بکنید؛ یعنی باید جلوی این چیزی که به‌طور طبیعی مردم را، جوان را، دختر را، پسر را می‌کشاند به بی‌میلی به خانواده و بی‌اعتنایی به کانون خانواده و بی‌اعتنایی به همسر، بگیرید، [۱۱] این کار با رصد و انعکاس آن به تصمیم‌گیران امکان دارد.

رصد محیط خارجی

رصد و مقابله هوشمندانه با تهاجمات فکری و فرهنگی و تبلیغی و رسانه‌ای دشمنان دین و انقلاب و کشور، [رسالت] است. دشمنانی که نه امروز بلکه از چند دهه پیش، هویت و شخصیت و باور و رفتار و سبک زندگی اسلامی-ایرانی مردم خصوصاً جوانان را هدف قرار داده و با شیوه‌ها و ابزارهای متکی به فناوری‌های ارتباطی و رسانه‌ای اعم از هنر و سینما و فضای مجازی و غیره، درصدد تهي کردن انقلاب از عقبه دینی و ایمانی و مردمی آن می‌باشند. [۱۲] از جمله اسناد مهمی که دال بر نفوذ فرهنگی بیگانگان در کشور است، سندی است مشهور به «تغییر اذهان جهان اسلام» که در وزارت خارجه آمریکا تهیه شده است. [۱۳]

در مجموع با توجه به آنچه آمد می‌توانیم چنین مدلی برای مرکز رصد فرهنگی کشور ترسیم کنیم:

سایر بایسته های مرکز ملی رصد فرهنگی

در کنار مباحث فوق، برای دستیابی به یک تجربه موفق از تاسیس مرکز ملی رصد فرهنگی، ضرور است:

روش‌ها: داده یا اطلاع کوچکترین واحدی است که ساختمان یک تحلیل را بنا می‌کنند. بی‌تردید تکیه بر ساختار روش‌های سنتی دستیابی به اطلاعات که ابتدا بر داده‌های مشهود دارد – گرچه همچنان قابل استفاده هستند- اما تصویر واقعی از محیط کلان فرهنگی بدست نمی‌دهد. بهره‌گیری از اطلاعات نهفته در میان داده‌ها، نیازمند بهره‌گیری از ظرفیت‌های توسعه یافته تحلیل داده‌ها اعم از داده کاوی (Data Mining) و قابلیت‌های هوش مصنوعی (Artificial Intelligence) است. در مواجهه با داده‌های بزرگی (Big Data) که پیرامون ما را فرا گرفته‌اند، تمسک صرف به روش‌های آماری سنتی، حاصلی جز ایجاد هزینه‌های مالی و اتلاف فرصت طلایی که در آن قرار داریم، ندارد.

شاخص‌ها: رصد فرهنگی به خودی خود، نامی است که به فرایند گردآوری اطلاعات در خصوص شاخص‌هایی معین، اطلاق می‌شود. بی‌توجهی در طراحی یا انتخاب شاخص‌های مورد سنجش، غفلتی راهبردی برای یک مرکز رصد ملی است. شاید برای یک مرکز افکارسنجی ملی پرداختن به شاخص‌های مبتنی بر خروجی (input Index) کنش‌ها یا رخدادهای فرهنگی، ارزشمند تلقی شود؛ اما در سطح کلان فرهنگی کشور، سرگرم کردن متولیان فرهنگی کشور به این موضوع، منجر به نزدیک &rdm; بینی سیاستی و در نتیجه خطاهای فاحش در برآورد و تصمیم‌گیری خواهد شد. آنچه در طرح‌ریزی شاخص‌ها ضروری است توجه به شاخص‌های پیامدی (Outcome Index) و شاخص‌های اثربخشی (Impact Index) است؛ که تفصیل آن به زمان دیگر موکول می‌شود.

آنچه که در پایان این یادداشت لازم است به طور ویژه به آن توجه شود این است که انجام رصد فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران بدون توجه توأمان به هر سه بخش ذکر شده و یکپارچه بینی آن، کارایی و کارآمدی لازم را نخواهد داشت. مرکزی که می‌خواهد این رصد یکپارچه را انجام دهد، بایستی باور داشته باشد که ما در یک جنگ تمام عیار ترکیبی قرار داریم یعنی در عین حال که در جنگ اقتصادی هستیم، در جنگ رسانه‌ای و فرهنگی و اجتماعی هم هستیم. آنان که سکان چنین مرکزی را در دست دارند ناگزیر بایستی باور داشته باشد که نفوذ فرهنگی و توطئه‌های فرهنگی که کانون آن در خارج از ایران است وجود دارد، باور داشته باشند که در رأس جمهوری اسلامی ایران رهبری دلسوز و بصیر قرار گرفته که همه مسائل ایران و جهان را به دقت رصد می‌کند تنها وظیفه‌ای که ما داریم ادامه دادن خط اشاره‌های ایشان و به کار گرفتن رهنمودهای ایشان است. این باور اگر وجود نداشته باشد همراهی با اهداف عالی نظام اسلامی نیز به وجود نخواهد آمد. همانگونه که به فرموده مقام معظم رهبری عدم همراهی و همدلی تعدادی از مسئولین در کشور موجب آسیب‌ها و عقب افتادگی‌ها شده است» به نظر من اگر در این سالها مسئولان دولتی همراهی بیشتری میکردند، رعایت بیشتری میکردند، ما افتخارات بیشتری به دست می‌آوردیم، وضعمان از این چیزی که امروز هست، قطعاً بهتر بود و تعدادی از این آسیب‌هایی که در این سال‌های متمادی پیش آمد، با کمک مسئولین حکومتی و دولتی پیش نمی‌آمد.» [۱۴] این عدم همراهی یا «ناهمدلی» ناشی از عدم باور است. «خوشبختانه در کشور هم‌زبانی هست، [اما] مشکل ما در همدلی است؛ آدم می‌ترسد هم‌زبانی باشد، همدلی نباشد.» [۱۵] همدلی با انقلاب اسلامی یعنی باور داشتن به جنگ رسانه‌ای، نفوذ فرهنگی و غیره. تنها از کسانی می‌توان در رصد فرهنگی کشور استفاده کرد که باور به این‌گونه رصد و مسائل و دغدغه‌های آن داشته باشند. چرا که اگر این باور را نداشته باشند، آنچنانکه باید همراهی نخواهند کرد و در این صورت، این رصد با مشکل مواجه خواهد شد، یا به نقطه اثر مطلوب نظام اسلامی نخواهد رسید و یا به بی‌راهه خواهد رفت.

پی‌نوشت‌ها

[۱]- بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی ۸۴/۱۰/۱۳

[۲] - بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی ۹۹/۹/۱۹

[۳] - بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۹۲/۹/۱۹

[۴] - همان

[۵] - بیانات در دیدار بسیجیان، ۹۵/۹/۳

[۶] - حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۹۴/۶/۱۴

[۷] - انتصاب سردار غلامحسین غیب‌پرور به ریاست سازمان بسیج، ۹۵/۹/۱۷

[۸] - بیانات در دیدار جمعی از مسئولان وزارت امور خارجه، ۸۳/۵۶/۲۵

[۹] - McGann, James G. (۲۰۲۱). ۲۰۲۰ Global Go To Think Tank Index Report. University of Pennsylvania

[۱۰] - بیانات در دیدار مسئولان قضائی کشور، ۸۷/۴/۵

[۱۱] - بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۹۹/۹/۱۹

[۱۲] - انتصاب حجت‌الاسلام محمد قمی به ریاست سازمان تبلیغات اسلامی، ۹۷/۵/۲۸

[۱۳] - تدین، حسین(۱۴۰۰)، ابزارهای نفوذ فرهنگی آمریکا در جهان اسلام،

<https://www.ricac.ac.ir/news/۳۹۵۹>

[۱۴] - بیانات مقام معظم رهبری در دیدار تولیدکنندگان و فعالان اقتصادی، ۱۴۰۰/۱۱/۱۰

[۱۵] - بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی، ۶/۳/۱۳۹۴